

ГЛАГОЛИ ЗА СПОНТАННА ПЕРЦЕПЦИЯ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Христина Кукова

доктор, главен асистент

Институт за български език «Проф. Любомир Андрейчин»

Българска академия на науките

hristina@dcl.bas.bg

В лингвистичната литература глаголите за възприятие традиционно се разделят на групи в зависимост участието на определен сетивен орган: различават се глаголи за зрително, слухово, тактилно, обонятелно и вкусово възприятие [Viberg 1983; Вежбицкая 1986, с. 338]. Глаголите от всяка от тези групи описват ситуации, в които възприемащият участник (експериенцерът) обработва даден външен стимул (обект или ситуация) с помощта на един или друг сетивен орган [Verhoeven 2007, с. 49]. От синтактична гледна точка глаголите за възприятие се делят на глаголи със субект-експериенцер (*надушвам, усещам*) и със субект-стимул (*изглеждам, звуча*). От своя страна, глаголите със субект-експериенцер могат да описват волево (*слушам, гледам*) или спонтанно възприятие (*виждам, чувам*), вж. [Viberg 2001, с. 1296].

Настоящото изследване е посветено на употребата на основни спонтанни глаголи, които са представени със синонимните множества от Българския Уърднет (@БУЛНЕТ) [Коева 2021], фреймът Спонтанна перцепция от Фреймнет [Baker et al. 1998] и примери от Българския национален корпус [Коева et al. 2012].

Спонтанните предикати за зрително възприятие са добре представена в Булнет група. Такива синонимни множества са например:

@БУЛНЕТ: *виждам:11; видя:11; забелязвам:4; забележа:4* — ‘възприемам даден образ или ситуация чрез зрението си’ — *Забелязаха кралските войници да идват по моста.* @БУЛНЕТ: *зървам:1; зърна:1; мяркам:1; мярна:1; мярвам:1* — ‘виждам някого или нещо за кратко време’;

В тази група отбелязваме и предикати, които са на границата между волево и спонтанното възприятие и биха могли да на-

зовават и двете (общо 5 синонимни множества принадлежат към този тип), например:

@БУЛНЕТ: *обръщам внимание:2; обърна внимание:2* — ‘забелязвам или специално насочвам наблюденията си върху нещо’ — *Обърнете внимание на прекрасната архитектура.*

Спонтанните предикати за слухово възприятие са застъпени основно в базовите синонимни множества за възприятие:

@БУЛНЕТ: *чувам:5; чуя:5* — ‘възприемам чрез слуха’;

@БУЛНЕТ: *чувам:8; чуя:6* — ‘получавам информация или вест от или относно някого или нещо’ — *В течение на пет години не бяха чували нищо за сина си.*

@БУЛНЕТ: *дочувам:1; дочуя:1; долавам:2; доловя:2; подочувам:1; подочуя:1* — ‘чувам нещо без знанието или въпреки нежеланието на говорещите’ — *Дочухме разговора на съседната маса.*

Спонтанните предикати за тактилно възприятие са представени с две синонимни множества. Първото би могло да се използва и за възприятие от общ характер.

@БУЛНЕТ: *усещам:3; чувствам:4; почувствам:4; усетя:4* — ‘получавам пасивно възприятие относно нещо или изпитвам ефекта на нещо върху себе си’ — *Тя усети неприязънта в гласа му.*

Второто е гранично между волево и спонтанно възприятие:

@БУЛНЕТ: *докосвам:1; докосна:1; пипам:2; пипна:1* — ‘възприемам усещания посредством докосване’ — *Хелън Келър общувала с физическия свят, като докосвала хората и предметите.*

Спонтанните предикати за вкусово възприятие често се заместват от глагола за общо възприятие — «усещам» (*усещам лютивия вкус*).

При **спонтанните предикати за олфактивно възприятие** характерен представител е следният синсет:

@БУЛНЕТ: *надушвам:1; надуша:1; подушвам:2; подуша:2; помиришвам:2; помириша:2* — ‘разпознавам, откривам или долавам нещо чрез душене или по сравним или подобен начин’ — *Котката надуши рибата и веднага се домъкна.*

Съществуват и две синонимни множества, бележещи възприятие чрез органите за обоняние, които могат да бъдат отнесени както към активното възприятие (1), така и към пасивния вид (2):

(1) *Трябваше да може да надуши тролоците дълго преди да влязат в ползрението му.*

(2) *Пасторът се мъчеше да стане, но изведнъж надуши воня на опърлена кожа.*

@БУЛНЕТ: *мириша:1* — ‘възприемам с обонянието си’;

@БУЛНЕТ: *подушвам:3; подуша:3; надушвам:2; надуша:2* — ‘усещам някаква миризма, по миризмата откривам нещо’ — Кучето надуши наркотиците.

Фреймът **Спонтанна перцепция (Perception_experience)** е дефиниран като «описващ перцептивни глаголи, чиито възприемател изпитва акта на възприятие, без задължително да е възнамерявал да го направи» (@ФРЕЙМНЕТ). Поради тази причина възприемателят в рамките на този фрейм се нарича Пасивен възприемател. Типични представители са предикатите за спонтанен тип перцепция: *виждам:11, видя:11, забелязвам:4, забележа:4, зървам:1, зърна:1, чувам:8, чуя:6, усещам:2, усетя:2, доживявам:1, доживея:1*. Фреймът включва и лексикални единици, които не са обвързани с конкретен тип възприятие и които могат да се категоризират като общо възприятие: *усещам:3, усетя:4, чувствам:4, почувствам:4, улавям:1, уловя:1, долавям:1, доловя:1*. В някои примери наблюдаваме конкретизация на вида възприятие посредством Феномена или органа на възприятие, а в някои случаи – и на двете. Така *усещам:3, усетя:4, чувствам:4, почувствам:4* се срещат най-вече по отношение на вкусово и обонятелно възприятие.

Докато *улавям:1, уловя:1, долавям:1, доловя:1* покриват всички видове възприятия, с изключение на тактилно. В пример (3) глаголът «*доловя*» изразява зрително възприятие, в (4, 5) — слухово, в (6, 7) — обонятелно, а в (8) — вкусово.

(3) *С згълчето на окото долови някакво движение.*

(4) *Патрицията долови разговор.*

(5) *Докато я търсеше, долови далечен звук и ушите му щръкнаха.*

(6) *Носът му долови миризмата на храна.*

(7) *След малко долових с обонянието си дъх от цъфнали праскови.*

(8) *Дали рецепторите ми не са толкова изтънчени, колкото се предполага, но не долових вкуса на кокоса в общото съчетание.*

Ядрените фреймови елементи в разглеждания фрейм са Част на тялото, Пасивен възприемател и Феномен. По-долу са анализирани дефинициите и употребите им.

Част на тялото (Body part) — мястото от тялото на Пасивния възприемател, където се осъществява усещането. Обикновено синтактично е изразено с РР.

(9) *Тя усети на врата си студеното докосване на перата по бузата му, а после топлината на устните му върху мекото на ушите си.*

Неспецифицираните типове възприятия често присъединяват този фреймов елемент, тъй като възприятието не е локализирано в конкретна част на тялото. Възможно е той да се среща и с по-конкретни типове възприятие.

(10) *В много кървави схватки съм се сражавал редом с него и щом с едното си ухо чуех пуко̀та на неговото оръжие, а с другото — пушката на сагамора, винаги знаех, че зад гърба ми няма неприятел.*

(11) *Мъжките дъбове — беше го видял с очите си — просто разпръскваха полена си и бризът го понасяше.*

(12) *Усетил си вкуса на гроздовите зърна с небцето си.*

Ако с небцето си в пример (61) характеризира Частта на тялото, с което се възприема, в устата си по-скоро маркира ФЕ Място.

При глаголи, които бележат многозначност по оста активно-пасивно възприятие, употребата на този ФЕ по-скоро разграничава двата типа.

(13) *Той мина бързо край купчината развалини и подуши с нос.*

Пасивен възприемател (Perceiver_passive) — посочва субекта на възприятието, не задължително целящ това. Обикновено е изразен синтактично с вѐншен аргумент.

(14) *Дори от такова голямо разстояние Кара можеше да надуши апетитното им уханье.*

Феномен (Phenomenon) — маркира същността или стимула, който възприемателят усеща със сетивата си. Обичайно е в позицията на пряк обект.

(15) *Но скоро видяхме едно много забележително чудовище.*

На основата на аналитичен обзор на употребата на този подклас предикати в Българския национален корпус бяха изведени систематични характеристики на техните фреймови елементи:

дефиниція, семантичні обмеження, синтактична категорія і синтактична функція, с която обикновено се реализират на изреченско ниво и допустимите предлози, които може да въведат определени фреймови елементи.

Тази информация е систематизирана в Таблица 1.

Таблица 1

**Ядрени фреймови елементи на предикатите,
характерни за фрейма Спонтанна перцепция
(Perception_experience)**

Ядрени ФЕ	Дефиниция	Семантични ограничения	Синтактична категория	Синтактична функция	Допустими предлози
Пасивен възприемател	Лице или друго одушевено същество, която възприема елементи от заобикалящата свят, но перцепцията се осъществява без съзнателен контрол.	Одушевеност (+) Съзнателност (+) Вътрешен контрол (-)	NP	Подлог	–
Феномен	Обект или събитие, което сетивно се възприема от перцепиента.	Одушевеност (+/-) Събитийност (+/-) Конкретност (+) Абстрактност (-) Състояние на нещата (+/-)	NP S	Допълнение, Подчинено изречение	–
Част на тялото	Част от тялото, с чиято помощ се извършва възприятието или която пряко участва във него, без да претърпява промяна.	Конкретност (+) Одушевеност (+) Част на тялото (+)	PP	Обстоятелство	С, със, на, върху

Статтята представляє глаголите за спонтанна перцепція със семантичното им разнообразие и синтактичните им особености, описани с помощта на фреймовия апарат. Бъдещата работа включва детайлно прецизиране на синонимните множества, които могат да заемат позициите на фреймовите елементи.

Благодарности

Настоящото изследване е подпомогнато от Националната програма на МОН «Млади учени и постдокторанти 2», одобрена с РМС 206/07.04.2022 г.

Литература

1. Вежбицкая А. Восприятие: семантика абстрактного словаря. *Новое в зарубежной лингвистике*. 1986. Вып. 18, с. 336–370.
2. Baker et al. 1998: Collin F Baker, Fillmore, Charles J, and Lowe, John B. 1998. The Berkeley FrameNet project. In COLING-ACL '98: *Proceedings of the Conference*, Montreal, Canada, pp. 86–90.
3. Koeva S. The Bulgarian WordNet: Structure and specific features. *Papers of BAS, Humanities and Social Sciences*, Vol. 8, 2021, No. 1, 47–70.
4. Koeva et al. 2012: S. Koeva I. Stoyanova S. Leseva, Ts. Dimitrova, R. Dekova, and E. Tarpomanova. The Bulgarian National Corpus: Theory and Practice in Corpus Design, *Journal of Language Modelling*, 2012 vol. 0, No 1, pp. 65–110.
5. Verhoeven E. Experiential constructions in Yucatec Maya: a typologically based analysis of a functional domain in a Mayan language. Amsterdam/Philadelphia 2007.
6. Viberg Å. The Verbs of Perception: A Typological Study, *Linguistics*, 1983, vol. 21, no. 1, p. 123–162.
7. Viberg A. Verbs of perception. In: Martin Haspelmath, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, Wolfgang Raible [eds.]. *Language Typology and Language Universals: An International Handbook*. Berlin 2001, 1294–1309.

Христина Кукова. ДІЄСЛОВА СПОНТАННОЇ ПЕРЦЕПЦІЇ В БОЛГАРСЬКІЙ МОВІ